

भारतीय शेतकरी आणि देशाची अर्थव्यवस्था

प्रा. राजेश स. बहूरुपी

सहाय्यक प्राध्यापक

भिवापूर महाविद्यालय भिवापूर

शेतकरी हा शेतीधारण करणारा व्यक्ती असतो. 'शेतीकरण' 'शेतकरी' असतो. परंतु आजच्या स्थितीमध्ये 'शेतीचेद' प्रमाण दिवसेंदिवस कमी होत चालले आहे. 'शेतीचा' नाश होत आहे. 'शहरानमध्ये' 'शेतीचा' जागेवर माठ मोठे लेआऊट निर्माण झालेले आहे. नागपूराला सर्व 'शेतीमध्ये' मोठ्याप्रमाणात प्लॉट व स्कीम बनलेल्या आहे. आजच्या परिस्थितीत 'शहराला' लागून ग्रामीण भागात देखील लेआऊट पडलेले आहे. त्यामुळे 'शेतीकरण-याचे' प्रमाण कमी झाले आहे. काही वर्षांनी यागोष्टीचा घातक परिणाम होणार आहे. 'शेतीपासून' उत्पन्न कमी झाले तर अन्न धान्याची टंचाई निर्माण होऊन त्यांचा किंमती वाढेल.

सद्य परिस्थितीत हरित अर्थ व्यवस्था ही फार लोकप्रिय आणि काळाची गरज या दृष्टीने मोठ्या प्रमाणात चर्चेचा विषय आहे याचे कारण आहे सद्य परिस्थितीत जगा मध्ये ज्या संकटाचा विचार किंवा सामना करावा लागत आहे ती प्रामुख्याने जलवायु, खाद्य, अर्थिक आहेत ज्या वर उपाय म्हणून हरित अर्थव्यवस्था ग्रीन इकोनॉमी कडे बघितल्या जाते. कारण यात अर्थिक विकासा सोबतच पृथ्वीच्या संरक्षणाची गॅरंटी प्राप्त होतांना दिसते.

ग्रीन इकोनॉमी चा प्रसार व प्रचारकरतांना यु.एन.ई.पी (संयुक्त राष्ट्र पर्यावरण कार्यक्रम) ने त्याची एक व्याख्या विकसित केली आहे. त्यानुसार ग्रीन इकोनॉमी म्हणजे "ज्यात मानवाचा विकास आणि सामाजिक साम्यता यांना चालना देण्या सोबतच पर्यावरण सौरक्षणांचे कार्य देखील मोठ्या प्रमाणात विचारात घेतले जाते. ज्यामध्ये अल्पकार्बन संसाधन कुशल व सामाजिक समावेश असलेली अर्थव्यवस्था आहे" व्यवहारीक दृष्टीकोणातून ग्रीन इकोनॉमी अर्थात अर्थ व्यवस्था आहे की ज्यामध्ये उत्पन्न व रोजगारात वाढ सार्वजनिक व खाजगी उद्योजकांद्वारे संचालित केले जातात. जे कार्बन उत्सर्जन व प्रदुषण कमी करतात. आणि उर्जा संसाधनाचा योग्य वापर करून सोबतच जैव विविधता व त्याच्या न्हास रोकणे हा आहे.

भारताची अर्थव्यवस्था विकसनशील असून ती मीश्र अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप दर्शविते जीडीपी चा बाबतीत भारत देशाची पाचवी सर्वात माठी अर्थव्यवस्था आहे . तर खरेदी 'शक्तीनुसार' तिसरा क्रमांक आहे.

हरित अर्थव्यवस्थेचे मापन :

ग्रीन इकोनॉमी चे मापन करण्यासाठी वेगवेगळ्या संघटना वेगवेगळ्या पध्दतीचा उपयोग करतात संयुक्त राष्ट्र पर्यावरण कार्यक्रम ह्या मापना करीता बँके सोबत वेगवेगळ्या

पध्दतीवर चर्चा करत आहे घटकांवर चर्चा करीत आहेत. त्यातील काही प्रमुख घटक पुढील प्रमाणे आहे.

- 1) प्रगती व चांगले राहणीमान
- 2) पर्यावरणीय संकेतक : प्रदुषण गहनता, ऊर्जा उपयोग, जाल उपयोग
- 3) त्या सोबत काही अन्य घटक देखील विचारात घेतले आहे (कार्ल बुकीर्ट ने सांगितलेले घटक)
- 4) आर्थिक संकेतक : उत्पादना चा हिस्सा किंवा रोजगार
- 1) अक्षय उर्जा : सौर, पवन सामुद्रीक आणि बायोगॅस
- 2) ग्रीन बिल्डींग : ऊर्जा व पाणी कुषल निर्मीती किंवा त्या अनुसार बनविणे.
- 3) स्वच्छ परिवहन : हायब्रीड व इलेक्ट्रिक व्हीकल्स ला प्रोत्साहन
- 4) जल प्रबंधन : वर्षा जल संचयन जल सुधार
- 5) भू प्रबंधन : ऑग्रेनिक कृषि

ग्लोबल सिटीजंस सेंटरनी ग्रीन इकोनॉमी चे तिन मुख्य स्तंभात विभागणी केली आहे.

1) सामाजिक न्याय :

हा सिध्दात म्हणजे आपल्या पृथ्वीवरील प्राकृतीक सीमीत संसाधनावर निर्भर आहोत म्हणून आपण एक अशी आर्थिक प्रणाली तयार करायला पाहिजे जी की प्राकृतीक जैव विविधताचे सौरक्षण करून पर्यावरण न्हासावर नियंत्रण ठेवेल अशी लवचीक प्रणाली तयार करावी.

2) ठिकाळ पर्यावरण :

हा असा सिध्दांत आहे की प्राकृतीक संसाधना सोबतच ज्या ठिकाणी सांस्कृतीक व मानवीय सम्मान हयाचा देखील विचार करणे महत्वपूर्ण मानले आहे. ज्यामुळे अशी आर्थिक प्रणाली तयार करणे महत्वपूर्ण मानले आहे. ज्यामुळे अशी आर्थिक प्रणाली ज्यात व्यक्तीगत विकासा सोबतच सामाजिक विकास होईल

3) स्थानीयता :

एखादा विषिष्ट ठिकाणचा विकास करतांना तेथील स्थानिक उत्पादनाच्या माध्यमातून आपल्या नागरिकाच्या आवश्यक प्राथमिक गरजा पुर्ण करणे हा होय.

ग्लोबल ग्रीन इकोनॉमी इंडेक्स जो जगतील 27 देशाच्या ग्रीन इकोनॉमी प्रदर्शनाची माहिती दर्शवित असतो त्याचा आधार पुढील गोष्टी असतात.

- 1) आंतरराष्ट्रीय व स्थानीय व्यासपीठावर राष्ट्रीय नेतृत्व कक्षा प्रकारे ग्रीन इकोनिमीला महत्व देते.
- 2) अक्षय उर्जा स्रोतासंबंधी व त्याच्या उपयोग व वाढी संबंधी कोणत्या योजना तयार केल्या जातात ज्यामुळे अक्षय उर्जा स्रोताच्या वापराला प्रोत्साहन मिळून स्थानीक बाजारात त्याचा वापर वाढेल.
- 3) प्रत्येक देशात स्वच्छ प्रौद्योगिक गुंतवणुक वातावरण
- 4) पर्यटनला दिले जाणाऱ्या महत्वा बरोबरच ग्रीन पर्याटनाला दिलेले.

निरंतर सतत विकासात ग्रीन इकोनॉमीचे योगदान :

या ठिकाणी निरंतर विकासाचा अर्थ जो वर्तमानातील गरजा पूर्ण करून येणाऱ्या पिढीच्या गरजांच्या पूर्तते करीता कुठलीही तडजोड करणार नाही असा होता. या गोष्टीला प्रथम मान्यता 1980 मध्ये अवर कॉमन फ्यूचर या नावाने ब्रंटलैड रिपोर्ट द्वारा प्राप्त झाली आणि पुढे 1992 मध्ये पृथ्वी संमेलनात या मुद्याला मोठ्या प्रमाणात महत्व प्राप्त झाले निरंतर आर्थिक विकासा करीता पुढील तिन बाबींचा विचार प्रामुख्याने करण्यात आला.

- 1) पर्यावरण संरक्षण
- 2) सामाजिक विकास
- 3) आर्थिक विकास

हया गोष्टीच्या प्राप्ती करीता ग्रीन इकोनॉमी ही महत्व पूर्ण बाब आहे. कारण ज्या मध्ये पर्यावरणला आर्थिक उत्पादन, मुल्यस्थिरता दिर्घ कालीन समृद्धी चे एक आर्थिक कारण मानले जाते. ज्यामुळे पर्यावरण आर्थिक विकास व मानव विकास यांचा समतोल साधल्या जातो कारण गरीब लोक आपली उपजिवीका करण्याकरीता प्राकृतीक संसाधनावर सर्वात जास्त निर्भर असतात. त्यामुळे पर्यावरणाचा न्हास जर झाला तर त्यांच्या उपजिवीकेवर त्याचा परिणाम होईल त्यामुळे अशा परिस्थितीत ग्रीन इकोनॉमीचे महत्व जास्त आहे कारण ग्रीन इकोनॉमी चा उद्देशच मानवाचे हित, सामाजिक समानता, पर्यावरण जोखीम कमी करणे हा आहे.

ग्रीन इकोनॉमीची वाटचाल :

वर्ष 2008 च्या उत्तरार्धात सुरु झालेले यूएनईपी नेतृत्वातील ही वाटचाल अनेक घटकांचा समुह असून ज्या उद्देश ग्रीन सेक्टरला विश्लेषणात्मक व नितीगत सहायता देणे व पर्यावरणीय असंगत सेक्टरला ग्रीनच्या पर्यावरण संगत बनविणे होय.

- 1) ग्रीन इकोनॉमी रिपोर्ट आणि संबंधीत शोध सामुग्री प्रस्तुत करणे जी की अक्षय ऊर्जा पासून सतत कृषि पर्यंत विस्तृत व व्यापक क्षेत्रामध्ये ग्रीन निवेश वर समाविष्ट अर्थशास्त्र, टिकाउपणा व गरीबी उन्मुलन हा बाबीचे विश्लेषण करून या क्षेत्रात निवेश वाढविण्यासाठी प्रेरणाई ठरतील.
- 2) विषिष्ट देशात ग्रीन इकोनॉमीसाठी आवश्यक सेवा प्रदान करून मार्गदर्शन करणे

3) ग्रीन इकोनॉमी च्या पुढाकारासाठी अनुसंधान गैर सरकारी संघटना व्यवसायित आणि संयुक्त राष्ट्रांच्या भागीदारी च्या आधारे स्थापना करणे.

1) ग्रीन इकोनॉमी आणि गरीबी उन्मुलन :

आजच्या आर्थिक प्रगती मध्ये स्वच्छ पाणी, वन, हवा ह्या जिवनाश्यक गोष्टींचा मोठ्या प्रमाणात वापर करून त्याला प्रदुषित केले जात आहे. अशा आर्थिक विकासांमुळे उच्च आर्थिक व सामाजिक आवश्यकतेला जन्म दिला त्यामुळे गरिबांचे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान झाले कारण की ते पुर्णपणे या संसाधनावर निर्भर होते जे की चालू आर्थिक घटकामुळे पर्यावरणाचा न्हास होऊन विकास करीत होते त्याचा परिणाम असा झाला की कृषी पशुपालन मत्स्य व वनीकरण अशा क्षेत्रावर त्याचा जास्त परिणाम झाला जगातील बहुतांश गरीब जनता ही वरील साधनावर आपली उपजीवीका चालवत असते.

या उलट ग्रीन इकोनॉमी मध्ये गरीबी उन्मुलन संपुर्ण जीवनातील गुणत्तेत सुधार या उद्देशाने प्राथमिक सेवा आणि संरचना पुर्ण करण्याच्या हेतुने कार्य केले जाते. ज्यात सर्वांना उर्जा, पाणी, पोहचवुन त्यांचा विकास करणे हा प्रमुख उद्देश आहे. ज्यासाठी सौर व पवन उर्जा 1, 4 अरब जनसंख्येला उर्जा व 700 मिलियन अन्य लोकांना सेवा प्रदान करणे.

2) ग्रीन इकोनॉमी आणि रोजगार :

ग्रीन इकोनॉमी मुळे मोठ्या प्रमाणावर वेगवेगळ्या क्षेत्रात रोजगार निर्मिती होऊ शकते जसे ऑर्गेनिक कृषी उर्जा दक्षता यांच्या अनुसार घरांची निर्मिती अक्षय उर्जा सार्वजनिक परिवहन इत्यादी.

उच्च पर्यावरण दक्षता आणि उच्च श्रम उत्पादकता व उच्च उत्सर्जनयुक्त मर्यादित रोजगार उत्पान्नात वाढ विकासात निरंतरता व जल वायुचे संरक्षण अशा हरित रोजगार योजनेमुळे पहिलेच उपलब्ध आहेत आणि काही क्षेत्रात अप्रत्यक्ष वृद्धी झाल्याने आढळते.

ग्रीन इकोनॉमी कडे वाटचाल करतांना पर्यावरणीय व आर्थिक निती सोबतच सामाजिक नितीचा देखील विकास होणे आवश्यक आहे. ज्यामध्ये अल्प कार्बन ग्लोबल इकोनॉमीसाठी नवीन कौषल्या मध्ये गुंतवणुक व सार्वजनिक परिवहन व रोजगार समायोजन निती.

3) ग्रीन इकोनॉमी व विकसनशिल देश :

स्वच्छ उर्जा प्रौद्योगिक आणि उर्जा सेवा सुधार स्वच्छ उत्पादन दृष्टीकोण गुंतवणुकीत दक्षता सतत कृषि पध्दतीचा उपयोग करून खाद्य सुरक्षा व आपल्या ग्रीन प्रॉडक्ट सेवासाठी नविन बाजारपेठेचा शोध घेणे ज्यामुळे विकासनशील देशांना त्याचा आर्थिक व सामाजिक लाभ होईल संसाधनाचा योग्य वापर उर्जा स्रोताचा विस्तार पर्यावरण न्हासावर नियंत्रण तसेच प्रत्येक देशाने आर्थिक विकासांच्या योजनांचा फायदा उठविण्यासाठी आपल्या जवळ उपलब्ध संसाधनाचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

भारत व ग्रीन इकोनॉमी :

जगातील दुसरा जास्त लोकसंख्या असलेला देश ग्रीन हाऊन गॅस उत्सर्जनात तिसऱ्या स्थानावर त्याचे प्रमाण 5.78% भारतासाठी ग्रीन इकोनॉमी एक आव्हान आहे. भारताकडे अनुसंधान व विकास या दृष्टीकोणातून एक महत्वपूर्ण केंद्र म्हणून बघितले जात आहे. कारण देशातील प्रौद्योगिक क्षेत्रामध्ये , कमी किमतीतील विनिमय आणि सेवा आणि पारंपारीक ज्ञान आणि प्रक्रिया तसेच वैज्ञानिक आणि इंजिनियर यांच्या संख्येत भारत तिसऱ्या क्रमांकावर आहे सूचना प्रौद्योगिक क्षेत्रात महत्वपूर्ण उपलब्धी मागील काही वर्षात ग्रीन इनोवेशन मध्ये वाढझाली आहे. तसेच पुंजी प्रवाहात वाढझाली आहे. अक्षय उर्जा क्षेत्रात गुंतवणुकीसाठी भारत तिसऱ्या क्रमांकावर आहे. भारताने ग्रीन इकोनॉमीच्या दृष्टीने वाटचाल सुरु केलेली आहे. कारण भारतातील अनेक कंपन्यांनी कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉसिबिलिटी मुळे पर्यावरण प्रभावाकडे लक्ष देणे सुरु केले आहे. भारत पुर्ण क्षेमतेने ग्रीन इकोनॉमीला चालना दिली तर स्थायी व स्वच्छ पर्यावरणाला प्रोत्साहन देउन रोजगारात वाढ करणे. अल्पकार्बन उत्सर्जनाला प्रोत्साहन देणे भारताने ग्रीन इकोनॉमीचा भाग म्हणुन जलवायु प्रगटीकरण योजना सुरु केली आहे. तसेच सूचना अधिकार अधिनियम 2005 नॅशनल ग्रीन ट्रिब्युनल ऍक्ट 2010 द्वारे राष्ट्रिय हरीत न्यायधिकरणाची स्थापना, पर्यावरण प्रभाव मुल्यांकन, राष्ट्रीय क्लाइमेट चेज ऍक्शन प्लॅन ज्यामध्ये सौर उर्जा उर्जा दक्षता सतत कृषि यांचा उपयोग करून अर्थव्यवस्थेला बल प्राप्त करु शकतो त्यामुळे हरित अर्थ व्यवस्था काळाची गरज आहे. असे म्हणतात.

संदर्भ :

- भारतीय अर्थव्यवस्था रुद्र दत्त के.पी.सुंदरम एस.चांद अॅन्ड कंपनी
- योजना
- प्रतियोगीता दर्पण अतिरीक्त अंक
- लोकमत

